

Dien Hoetink

Dien Hoetink

'Bij benadering'. Biografie van een landbouw-juriste in
crisis- en oorlogstijd

J.E. van Kamp

Nederlands Agronomisch Historisch Instituut
Groningen/Wageningen 2005

Historia Agriculturae 36

Published by / uitgegeven door

Nederlands Agronomisch Historisch Instituut
Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen
Hollandseweg 1, 6706 KN Wageningen

Internet: www.rug.nl/let/nahi / www.sls.wageningen-ur.nl/rhi

E-mail: nahi@let.rug.nl

Dien Hoetink is oorspronkelijk verschenen als dissertatie aan Wageningen Universiteit en verdedigd op 11 januari 2005

Wij danken de Stichting '*Mej. Mr. Hoetinkfonds*'. *Sociaal fonds voor de ambtenaren van het Ministerie van LNV* voor haar financiële bijdrage aan deze publicatie.

ISBN 90-367-2195-4

© 2005 Nederlands Agronomisch Historisch Instituut

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be stored in an computerized system or reproduced in any form, by print, photo print, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Omslagontwerp en vormgevingsadviezen: Edward Houting BNO
Productie: Aicha el Makoui / NAHI Wageningen
Druk: Grafisch Centrum RUG

Voor Joeri, Heidi en Ivo

Inhoudsopgave

Lijst van Tabellen

Woord vooraf

Introductie 1

Deel I - 'Vorming'

1 Den Haag, of 's-Gravenhage 1904-1925	13
1.1 De geboorte van Dien Hoetink	13
1.1.1 Het gezin Hoetink wonend aan de Regentesselaan in Den Haag	13
1.1.2 De academische vorming van vader Hoetink in Leiden en Heidelberg	16
1.2 Het Den Haag van Couperus	20
1.2.1 Den Haag, pleisterplaats voor repatrianten uit Nederlands-Indië	20
1.2.2 Den Haag als pleisterplaats voor de 'gebroeders' Hoetink	21
1.2.3 De aantrekkelijkheid van Den Haag voor repatrianten uit Nederlands-Indië	22
1.3 De arbeid van de familie Hoetink in Nederlands-Indië, hun visie en betrokkenheid	24
1.3.1 De arbeid van Dr. H.R. Hoetink als arts bij de Deli-maatschappij	24
1.3.2 De verantwoording van H.R. Hoetink voor zijn werk als arts voor de 'contractkoelies' van de Deli-Maatschappij	27
1.3.3 Het werk van de sinoloog B.Hoetink voor de koelies in Nederlands-Indië	29
1.3.4 De visie van prof. Henk Hoetink op de problematiek van de 'inlander' in Nederlands-Indië en zijn verwijzing naar relevante literatuur	32
1.4 De lagere-school-jaren	37
1.4.1 De binding van de familie Hoetink met de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	37
1.4.2 Dien Hoetink bezoekt de lagere school van mejuffrouw Boldingh	39

1.5	Naar het Stedelijk Gymnasium	42
1.5.1	De keuze voor het gymnasium	42
1.5.2	Het Stedelijk Gymnasium in Den Haag, een school met ‘karakter’	48
1.5.3	De blijvende band van Dien Hoetink met het Stedelijk Gymnasium in Den Haag	50
1.6	Wereldoorlog I	51
1.7	Naar de Rijksuniversiteit in Leiden	56
1.7.1	De reputatie van de Leidse Universiteit	56
1.7.2	Dien Hoetink en haar ‘Haagsche’ mede-studenten	57
1.7.3	Spoorstudente vanuit Rijswijk	59
1.7.4	De colleges en de hoogleraren	61
1.7.5	De studieresultaten	67
1.7.6	De weg naar de eerste baan	73
2	Uit de briefwisseling tussen ‘Nederlandsch-Indië’ en Den Haag/Amsterdam (1929-1930)	75
2.1	De familie in Indië	75
2.2	Dien Hoetink op bezoek en aan het werk (of andersom)	79
2.2.1	De reis, aankomst en verblijf in Batavia	79
2.2.2	Eerste brieven na Dien’s vertrek uit Nederlands-Indië	88
2.3	Hoe moeizaam de arbeidsrelatie met de firma Blom beëindigd werd	92
2.4	Dien Hoetink schrijft een boek over de Omzetbelasting	101
2.5	Dien en Henk Hoetink op zoek naar hun <i>roots</i>	103
2.6	De boeken, films en kranten enz. waar Dien en haar familie zich voor interesseerden, een zoektocht naar een stukje van de culturele identiteit van Dien en haar familie	108
2.6.1	De deelname aan het culturele leven in het algemeen	108
2.6.2	Kranten en tijdschriften op plaatselijk-, nationaal- en internationaal niveau	109
2.6.3	Nederlandse literatuur	110
2.6.4	Duitse-, Engelse- en Franse literatuur	112
2.6.5	De podiumkunsten	114
2.6.6	De film	116

Deel II - 'Arbeid'

3 Werken (vanaf 13 november 1933) aan de Landbouwcrisis-	123
wetgeving in dienst van de Stichting Landbouw-Crisis-	
bureau	
3.1 Dien Hoetink begint haar werkzaamheden bij Economische Zaken. Een nieuwe start	123
3.1.1 Haar persoonlijke omstandigheden en die van haar familie	124
3.1.2 Werken bij het ministerie van Economische Zaken, maar niet als ambtenaar	125
3.1.3 Minister Verschuur begint met overheidsondersteuning voor de Nederlandse landbouw	126
3.1.4 De leiding van het departement en haar taakverdeling	127
3.2 De economisch-sociale situatie in de Nederlandse landbouw in 1933/1934	128
3.2.1 De stand van zaken bij het aantreden van Dien Hoetink eind 1934	128
3.2.2 Oorzaken van en oplossingen voor de crisis in de landbouw	130
3.2.3 Dagelijkse werkzaamheden van Dien Hoetink	133
3.3 De sfeer op het Departement	134
3.3.1 Jonge juristen in een periode van werkloosheid	134
3.3.2 Minister Steenberghe laat een frisse wind door het ministerie waaien	137
3.4 Familie-intermezzo	139
3.5 Een lange stoet van ministers	140
3.6 Dien Hoetink en de landbouwwordening	144
3.6.1 Het voorontwerp Landbouwwordingswet 1937	144
3.6.2 De weerstand tegen de publiekrechtelijke ordening	145
3.7 Het dagelijks werk en leven van Dien Hoetink	147
3.7.1 Het zoeken in de archieven naar stukken die betrekking hebben op het werk van Dien Hoetink	147
3.7.2 Dien betreft een eigen woning	148
3.7.3 De juridische expertise van Dien Hoetink	150
3.8 Verbetering van de arbeidsvoorwaarden	159
3.8.1 Ontslag bij het Landbouw-Crisisbureau en aangesteld op arbeidsovereenkomst bij het ministerie	159
3.8.2 De salarissen	161
3.8.3 De beoordeling van het personeel	163
3.9 De 'aanwijzingen' en de Nederlandse neutraliteit	164

4 In dienst van het Rijksbureau voor Voedselvoorziening in Oorlogstijd (RbVVO) van begin 1940–augustus 1944	169
4.1 De overgangperiode naar de bezetting door Duitsland	169
4.1.1 De start bij RbVVO	169
4.1.2 Indeling van de bezetting in perioden	171
4.2 Een zich weifelend opstellende regering (januari 1940- 10 mei 1940) (voorafgaande periode)	174
4.2.1 De leiding van het departement	174
4.2.2 Er komt waarschijnlijk toch geen oorlog	176
4.2.3 De inval; de Koningin en het kabinet vertrekken naar Engeland	179
4.3 De periode van wederzijdse welwillendheid (mei 1940 tot begin 1941) (1e periode)	184
4.3.1 Het regeringsgezag, de leiding van het departement en de leiding van RbVVO	184
4.3.2 Het Duitse civiele gezag en RbVVO	191
4.3.3 Ir. S.L. Louwes wordt directeur-generaal voor de voedselvoorziening	200
4.4 Toenemende dwang en problemen (begin 1941 tot voorjaar 1943) (2e periode)	202
4.4.1 Dien Hoetink werkt via de voedselvoorzieningsmaatregelen toe naar een ordening voor de Landbouw van blijvende aard	202
4.4.2 Organisaties ‘Woltersom’ versus de voedselvoorzieningsorganisaties. ‘Fout of goed’?	209
4.4.3 Prof. Henk Hoetink gevangengenomen en ontslagen door Seyss-Inquart	216
4.4.4 Verbetering van arbeidsvoorwaarden?	219
4.5 Onontkoombaar toenemende conflicten (voorjaar 1943 tot zomer/herfst 1944) (3e periode)	220
4.5.1 Werkgevers, werknemers en RbVVO werken gezamenlijk aan een ordening voor de landbouw. De rol van Dien Hoetink daarin	220
4.5.2 Het ordeningswerk van Dien Hoetink ‘gewogen’ en door Dien Hoetink verdedigd	225
4.5.3 RbVVO en de <i>Arbeitseinsatz</i>	236
4.5.4 Dien Hoetink richt een personeelfonds op	241
4.5.5 De geruisloze eerdere verwijdering van de Joden uit de openbare dienst en uit RbVVO	242
4.5.6 Een zwarte bladzijde voor RbVVO	242
4.5.7 Het leiderschap van Louwes	252

4.5.8	Het dagelijks leven in Den Haag tijdens de bezetting	254
5	De zwarte handel, de tuchtrechtspraak, de arrestatie van Dien Hoetink in Den Haag op 3 augustus 1944 leidend naar haar dood in Ravensbrück	259
5.1	De totale ontregeling van het leven (herfst 1944 tot mei 1945) (4e periode)	259
5.2	De zwarte handel	260
5.2.1	Definities	260
5.2.2	De zwarte handel bezien vanuit de ‘moraal’	261
5.2.3	De zwarte handel vóór en na het begin van de spoorwegstaking	263
5.2.4	Werkte de zwarte handel in het voordeel van de Nederlandse bevolking?	265
5.3	Tuchtrechtspraak	266
5.3.1	Tuchtrecht èn economische rechtspraak	266
5.3.2	Zwarte handel en strafmaat	267
5.3.3	Tuchtrecht in het juridisch kader van Dien Hoetink	268
5.3.4	Het juridisch belang van Dien Hoetink versus het praktisch belang van de bezetter	270
5.4	De arrestatie	270
5.4.1	De reconstructie volgens Trienekens en Dols	270
5.4.2	De reconstructie aan de hand van eerdere verklaringen van Dols en anderen	271
5.4.3	De toedracht rond de arrestatie	276
5.4.4	Dien Hoetink in de strafgevangenis in Scheveningen	286
5.4.5	Gevangene in concentratiekamp Vught	288
5.4.6	Op transport naar Ravensbrück	293
5.4.7	Het leven in Ravensbrück	296
5.4.8	De persoonlijke situatie van Dien Hoetink in Ravensbrück	297
5.4.9	De reactie van de ‘achterblijvers’ in Den Haag	300
5.4.10	Het ‘werkelijke’ verhaal van Ravensbrück	302
5.4.11	Reconstructie van het levenseinde van Dien Hoetink aan de hand van na-oorlogse verklaringen	306
5.4.12	Conclusies omtrent het levenseinde van Dien Hoetink	307
5.4.13	Het werk van RbVVO na de arrestatie van Dien Hoetink	309
5.4.14	De RbVVO-collega’s na de oorlog	310
5.5	De nagedachtenis van Dien Hoetink	312
	Conclusies en besluit	321

Summary	333
Bijlagen	
A Overzicht van mede-leerlingen van het Stedelijk Gymnasium die zich eveneens in 1921 inschreven aan de Leidse Universiteit	337
B Stamreeks van Everardina Wilhelmina (Dien of Loesje) Hoetink	339
C Brief d.d. 18 april 1944 van ir. S.L. Louwes aan <i>Freiherr</i> dr. J.C.G. von der Wense	343
D Schema van de organisatie van de voedselvoorziening	350
Literatuur	353
Lijst van afkortingen	377
Illustratieverantwoording	379
Geraadpleegde archieven/bibliotheken	381
Geraadpleegde instanties/geïnterviewde personen	383
Register Personen	385
Curriculum vitae	393
Lijst van Tabellen	
Tabel 1.1 Vrouwelijke studenten aan universiteiten naar studierichting en percentage van totaal aantal studenten (1900-1960)	48
Tabel 1.2 Lijst van hoogleraren in de rechtsgeleerdheid (1921-1925)	52
Tabel 3.1 Overzicht van ministers met verantwoordelijkheid voor de Nederlandse landbouw tussen 1933 en 1945	131
Tabel 3.2 De jaarsalarissen per 1 januari 1940 van de afdeling landbouwcrisisaanleg	152
Tabel 5.1 Overzichten tuchtrechtspraak van de voedselvoorziening in eerste aanleg (1940-1945)	264

Woord vooraf

‘Het papier is geduldig, maar de lezer niet’. Deze wijsheid van de Franse schrijver en moralist Joseph Joubert (1754-1824) bevond zich gedurende mijn gehele onderzoeksperiode in de vorm van een magneetsticker direct onder het scherm van mijn pc. Maar het was niet die dagelijkse visuele herinnering aan deze basisregel, het waren de wijsheden van mijn promotor Pim Kooij en copromotor Anton Schuurman, die mij op het juiste spoor van dit proefschrift brachten en hielden. Het totstandkomen van dit proefschrift is het ultieme bewijs van mijn dankbaarheid aan hen beiden.

Hetzelfde geldt – in even sterke mate – voor Hans R. Hoetink die mij vanaf onze eerste kennismaking heeft laten delen in de kennis en wederwaardigheden uit het familiearchief. Het waren vooral zijn warme belangstelling en zijn deskundige ideeën die deze biografie mogelijk maakten.

De nieuwsgierigheid naar de voedselvoorziening tijdens Wereldoorlog II als uitgangspunt voor mijn onderzoek ligt bij mijn ouders, G.J. van Kamp (1909-1964) en L.E. van Kamp-Ober (1906-1989). Foto’s uit 1944 van een lange rij wachtenden voor de geblindeerde étalage van hun Chocolaterie annex Verkade-speciaalzaak aan de Korevaarstraat 1 in Leiden, verraden dat er levensmiddelen uit Zaandam waren aangekomen.

Omdat er later thuis niet of nauwelijks over Wereldoorlog II gesproken werd, groeide juist de interesse, of liever gezegd de nieuwsgierigheid. Via het bestuurslidmaatschap van het ‘Mej. Mr. Hoetinkfonds’, is dan vervolgens de link naar dit proefschrift snel gelegd. Mevrouw P.M. Dijkema opende de archieven van dit fonds voor mij en de heer E.M.W. Bakker voorzag mij ruimschoots van informatie uit het personeelsarchief van het toenmalige ministerie van Landbouw en Visserij. In het voorjaar van 2000 kwamen er gesprekken tot stand met mevrouw A. Wagner, oud-secretaresse van Dien Hoetink bij RbVVO en met de heer G. Pas oud-ordonnans van directeur-generaal S.L. Louwes en tevens administratief medewerker bij RbVVO. Deze gesprekken hadden een domino-effect op het vergaren van informatie voor een biografie van Dien Hoetink.

Achter in dit boek is een uitgebreide lijst opgenomen van alle personen en instanties die op diverse wijzen aan de totstandkoming van dit boek hebben bijgedragen en aan wie ik mijn welgemeende dank betuig. Hier wil ik mijn bijzondere dank uitspreken aan alle collega’s van de leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis voor hun gastvrijheid en hun ondersteuning in het ‘kluizenarschap’ van de promovendus.

Ik draag dit boek van harte op aan Joeri van Kamp, Heidi van Roekel en Ivo van Kamp met de wens dat zij zich bewust zullen blijven van de waarde van het leven en onze persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover de mens en de natuur. ('Tot Nut van 't Algemeen').

Het avontuur van dit proefschrift heb ik steeds mogen delen met mijn partner en maatje Marialda Kuin, voor wie ook de helft van het succes is!